Warszawa, 30.05.2019

dr hab. Przemysław E. Gębal
profesor Politechniki Śląskiej i Uniwersytetu Warszawskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Pavlo Levchuka zatytułowanej *Trójjęzyczność ukraińsko-polsko-rosyjska Ukraińców niepolskiego pochodzenia*

Rozprawa doktorska autorstwa mgr. Pavlo Levchuka, zatytułowana *Trójjęzyczność ukraińsko-polsko-rosyjska Ukraińców niepolskiego pochodzenia* to istotny głos we dyskusji naukowej z zakresu lingwistyki kontaktów językowych i kulturologii. Wpisuje się on w nurt nielicznie realizowanych badań podejmujących społeczne kwestie wielojęzyczności obejmującej języki słowiańskie. Opracowanie Pavlo Levchuka jest jedną z nielicznych prac na temat trójjęzyczności z uwzględnieniem języka polskiego. Obszar ten nie cieszy się zainteresowaniem badaczy, co trudno zrozumieć, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt coraz liczniejszej obecności Wschodnich Słowian w Polsce. Badania i opisująca je rozprawa Pavlo Levchuka jest tym samym pierwszym naukowym studium zjawiska społecznego bardzo aktualnego, zachodzącego na naszych oczach, na temat którego coraz więcej się dyskutuje, ale niestety nie poddaje się analizie naukowej o charakterze socjolingwistycznym, pragmalingwistycznym czy glottodydaktycznym. Opisywana praca stanowi także ważne opracowanie dydaktyczne, dokumentujące proces uczenia się polszczyzny przez osoby niepolskiego pochodzenia. Jako jedna z nielicznych opisuje zjawisko społeczne zachodzące w historii polszczyzny od wielu stuleci, którego przedstawicielami były także osoby bardzo zasłużone dla naszego języka, jak np. Piotr Statoris-Stojeński, Francuz, autor pierwszej gramatyki języka polskiego, wydanej w Krakowie w 1568 roku. Opracowanie Pavlo Levchuka jest jeszcze wyjątkowym projektem badawczym z jednego powodu. Fakt, iż zostało przygotowane przez osobę pochodzącą z Ukrainy mieszkającą w Polsce sprawia, iż interpretacje uzyskanych wyników badań dokonywane są z perspektywy Ukraińca

mieszkającego w naszym kraju, który sam jest przykładem osoby trójjęzycznej. Tym samym do recenzowanej praca w wymiarze metodologicznym wprowadzona zostaje w silnym zakresie perspektywa uczestnicząca w osobie badacza.

Z naukowej perspektywy ośrodkotwórczej, zapominanej dziś w dobie coraz bardziej dominującej orientacji na parametryzację działalności badaczy i reprezentowanych przez nich jednostek naukowych, należy wspomnieć, iż rozprawa Pavlo Levchuka wpisuje się w kojarzony z krakowską Katedrą Języka Polskiego jako Obcego UJ nurt socjologicznie i socjolingwistycznie zorientowanych badań z zakresu bilingwizmu. Rozszerza go o trzeci język, otwierając wartą dalszych zainteresowań badawczych perspektywę multilingwizmu. Aby z uznaniem udokumentować dotychczasowy dorobek w tym zakresie należy wspomnieć o pracach Władysława Miodunki, Bronisławy Ligary, Roberta Dębskiego, Ewy Lipińskiej, Marty Guillermo-Sajdak, Rafała Młyńskiego. W przypadku wszystkich wymienionych wyżej badaczy opracowane zostały samodzielne monografie naukowe, łączące w sobie wątki psycholingwistyczne z elementami socjologii języka i lingwistyką kontaktów językowych, stanowiąc tym samym znacznie odróżniającą się od innych prac praktykę metodologiczną.

Recenzowana praca mgr. Pavlo Levchuka realizuje również szereg ważnych celów natury pragmatycznej. W oparciu o jej fragmenty, po ewentualnym odpowiednim dopracowaniu i uzupełnieniu, może stać się swoistym kompendium wiedzy glottodydaktycznej z zakresu lingwistyki kontaktów językowych, adresowanym co studentów polonistycznych specjalizacji glottodydaktycznych w zakresie nauczania polszczyzny jako języka drugiego. Coraz bardziej liczna obecność dzieci i młodzieży wswchodniosłowiańskiej w polskich szkołach wymusza konieczność bliższego zainteresowania się najliczniej reprezentowaną grupą osób z doświadczeniem migracji w naszym systemie edukacyjnym, jaką stanowią dziś właśnie Ukraińcy. Praca Pavlo Levchuka oferuje szereg istotnych informacji, które mogą zostać spożytkowane w kontekście pedeutologicznym.

Całość recenzowanej pracy obejmuje 186 stron jej tekstu zasadniczego, które uzupełniają 22 strony zawierające bibliografię, wykorzystane źródła internetowe, spisy tabel, wykresów i map oraz streszczenia w języku polskim, angielskim, ukraińskim i rosyjskim. Składa się z dwóch części: teoretycznej i empirycznej. W ramach części teoretycznej znajdujemy trzy rozdziały obejmujące ważne z perspektywy pracy rozważania na temat językowych i kulturowych kontaktów ukraińsko-polsko-rosyjskich oraz teoretycznych podstaw zjawiska bilingwizmu i trójjęzyczności. Dociekania empiryczne opisane zostały w ramach rozdziałów czwartego, piątego i szóstego. Rozdziały czwarty i piąty obejmują zorientowaną

ilościowo część przeprowadzonego projektu empirycznego. Rozdział szósty rozprawy stanowi prezentację studiów przypadku, ułożonych w autorski model stawania się i bycia osobą trójjęzyczną w kontekście języków słowiańskich. Jest tym samym dość oryginalnym rozwiązaniem, łączącym w sobie prezentację wyników badań z czysto teoretyczną koncepcją modelowania określonej rzeczywistości lingwistycznej. Ostatni, siódmy rozdział pracy to z jednej strony podsumowanie całości opracowania, z drugiej zaś, moim zdaniem, udana próba wpisania opisywanego kontekstu trójjęzyczności w rozważania z zakresu kontaktów językowych i polityki językowej..

Rozprawę rozpoczyna trzystronicowy *Wstęp* (str. 5-7), będący próbą uświadomienia czytelnikowi ważności podjętego projektu badawczego i jego istoty z perspektywy rozwoju współczesnych badań z zakresu kontaktów językowych i multilingwizmu. Autor pracy jawi się tutaj jako badacz świadomy oryginalności i tym samym wartości podejmowanych przez siebie dociekań. Zapowiadane we wstępie rozważania zrazu sytuuje w kontekście założeń polityki językowej Rady Europy, traktując opisywaną dalej trójjęzyczność jako „żywy" przykład realizacji europejskiej różnojęzyczności

Pierwszy, teoretyczny rozdział pracy, zatytułowany *Kontakty językowe i kulturowe ukraińsko-polsko-rosyjskie,* obejmuje około 25 stron (str. 8-34) i jest próbą prezentacji wybranych aspektów z zakresu kontaktów językowych, ze szczególnym uwzględnieniem języka polskiego. Przyjęcie takiej koncepcji zapowiada przyjętą w pracy perspektywę analityka, spoglądającego na opisywany problem badawczy przede wszystkim przez pryzmat życia osób badanych w Polsce. W rozdziale pierwszym znajdujemy prezentację danych ilościowych w odniesieniu do zjawiska migracji Ukraińców do Polski w postaci jej ogólnej liczebności (wraz określeniem jej dynamiki), najczęściej wykonywanych zawodów oraz pojawiających się wybranych problemów akulturacyjnych, w pracy nazwanych niefortunnie adaptacyjnymi. W tej części rozprawy zamieszczono także szereg cennych rozważań o charakterze glottodydaktycznym, w odniesieniu do nauczania języka polskiego jako obcego, drugiego i odziedziczonego, zarówno w geograficznej rzeczywistości ukraińskiej, jak i polskiej.

Rozdział drugi rozprawy, zatytułowany *Kontakty językowe ukraińsko-rosyjsko-polskie. Przegląd najważniejszych prac* (str. 35-47), przedstawia stan badań w zakresie kontaktów językowych w odniesieniu do każdego z trzech języków. Już w trakcie pierwszej lektury tej części tekstu można potwierdzić wyciągnięty przez Autora rozprawy wniosek istnienia ilościowej i jakościowej niesymetrii przeprowadzanych dotychczas badań w zakresie językowych kontaktów ukraińsko-rosyjskich i ukraińsko-polskich, na korzyść tych pierwszych.

Spoglądając na rozdziały pierwszy i drugi nasuwa się refleksja, iż towarzyszące im tytuły nie do końca oddają zawartość zamieszczonego w tych częściach pracy materiału. Rozdział pierwszy opracowany został w duchu socjologii języka, z drugiego wybrzmiewa echo lingwistyki kontaktów językowych. Myślę, że warto uwzględnić te dwie perspektywy badawcze, obecne przecież w stylu rozważań, także na poziomie tytułów jednostek koncepcyjnych pracy.

Ostatni, dziesięciostronicowy trzeci rozdział teoretyczny rozprawy (str. 48-57), zatytułowany *Podstawy teoretyczne badań zjawiska trójjęzyczności* opisuje opracowania teoretyczne na temat multilingwizmu, dość szczegółowo analizując dotychczasowe rozważania terminologiczne w odniesieniu do języka ojczystego, rodzimego, drugiego, trzeciego, funkcjonalnie pierwszego i funkcjonalnie drugiego. Zaprezentowane zostają także podobieństwa i różnice w pojmowaniu bi- i multilingwizmu w opracowaniach polskich, ukraińskich i rosyjskich.

Czwarty rozdział pracy, zatytułowany *Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska w świetle badań ankietowych* opisuje wyniki ilościowych badań ankietowych, którymi objęto dość dużą populację 1160 osób. Zgodnie z przyjętą koncepcją metodologiczną wyróżniono w jej ramach cztery grupy respondentów, osoby niepolskiego pochodzenia mieszkające w Polsce i na Ukrainie oraz osoby, jak je nazywa Autor pracy, na pograniczu polskiego pochodzenia, czyli takie, które zadeklarowały swoje polskie korzenie odnosząc się do polskiego pochodzenia swoich pradziadków. Biorąc pod uwagę powyższe kategorie, celem badań stało się opisanie ogólnej charakterystyki socjolingwistycznej prezentowanych grup, języka pierwszego respondentów, ich deklarowanej subiektywnie tożsamości kulturowej, a także czynników motywujących do nauki polszczyzny, poziomu znajomości każdego z trzech języków z podziałem na poszczególne kategorie działań językowych oraz częstotliwości używania każdego z nich. W pewnym zakresie Autorowi pracy udało się także określić stosunek emocjonalny badanych do każdego z trzech języków.

Ilościowe badania ankietowe kryją się także za piątym rozdziałem pracy, zatytułowanym *Miejsca komunikacji i osoby interlokutorów* (str. 107-139). Przedstawiono w nim wyniki badań ankietowych odnoszące się do sfer posługiwania się poszczególnymi językami, częstotliwości ich używania w kontekście korzystania z mediów oraz w sferze osobistej.

Trzeci, empiryczny rozdział pracy, zatytułowany *Modele stawania się i bycia trójjęzycznym* nabiera metodologicznego formatu jakościowego w postaci studiów przypadku, opisanych w rezultacie przeprowadzonych wcześniej wywiadów pogłębionych oraz obserwacji uczestniczących. W podsumowaniu tej części badań znajdujemy zestawienie wszystkich opisanych przypadków i próbę ich kategoryzacji.

Ostatni, siódmy rozdział pracy, zatytułowany *Trójjęzyczność ukraińsko-rosyjsko-polska jako realizacja polityki językowej Rady Europy. Status polszczyzny w Unii Europejskiej* (str. 181-186) podsumowuje przeprowadzony projekt badawczy, pokazując przede wszystkim wartość polszczyzny dla osób niepolskiego pochodzenia, która staje się ważnym narzędziem ich samorealizacji i rozwoju osobowościowego. Zakończenie pracy nabiera tym samym bardzo pozytywnego wydźwięku emocjonalnego, sytuując ją w nurcie prac z zakresu lingwistyki humanistycznej, czerpiącej coraz częściej także z potencjału rozważań eudajmonistycznych współczesnej psychologii pozytywnej.

Temat rozprawy, jej zakres treściowy oraz sposób przeprowadzenia towarzyszącego jej projektu empirycznego mogą zostać bez większych zastrzeżeń uznane za odpowiadające wymaganiom stawianym rozprawom doktorskim. Autor pracy we właściwy sposób definiuje przedmiot badawczy i konsekwentnie stara się go zrealizować. W poprawny sposób relacjonuje i przytacza poglądy innych badaczy. W sposób poprawny stara się je następnie wykorzystać na potrzeby własnych interpretacji. Będący przedmiotem rozprawy problem badawczy został we właściwy sposób sformułowany i następnie zoperacjonalizowany.

Oceniając całą rozprawę należy na początku wspomnieć o jej silnej orientacji empirycznej, znacznie dominującej nad rozważaniami teoretycznymi. Jest to zgodne z zarysowującymi się obecnie trendami w zakresie opracowywania doktorskich rozpraw glottodydaktycznych.

Największymi merytorycznymi atutami recenzowanej rozprawy jest jej pionierskość i oryginalność. Edukacja polska i glottodydaktyka polonistyczna zyskują dzięki niej szereg istotnych informacji na temat językowego funkcjonowania najliczniejszej grupy cudzoziemskiej, żyjącej obecnie w Polsce. W pracy zaprezentowane zostały także dane, istotne dla naszego dobrego sąsiedztwa z Ukrainą. Uważny czytelnik rozprawy dowie się m.in. o zawodowych sukcesach Ukraińców pracujących w Polsce oraz na temat korzyści ekonomicznych dla naszego kraju, wynikających z zatrudniania wschodnich sąsiadów. Dzięki tego typu informacjom, stanowiących swoiste tło dla podejmowanych rozważań z zakresu

kontaktów językowych praca zyskuje nader humanistycznego wydźwięku. Tego typu prace czyta się chętnie i z dużym zaangażowaniem.

Przejdę teraz do omówienia uwag, które nasunęły mi się podczas lektury rozprawy.

W rozważaniach teoretycznych Autor pracy ograniczył się praktycznie tylko do opracowań ukraińskich, rosyjskich i polskich, podporządkowując je tym samym badawczemu wymiarowi rozprawy. Choć staram się zrozumieć tę strategię, ubolewam, iż w dyskusjach teoretycznych nie pojawiły się koncepcje zachodnioeuropejskiej i światowej lingwistyki kontaktów językowych oraz multilingwizmu. Uwzględnienie tej perspektywy w znaczący sposób wpłynęłoby na jakość merytoryczną, poniekąd dobrze ocenianej przeze mnie pracy, także w wymiarze przyjętych w niej rozwiązań metodologicznych. Choć rozprawa ma w pewnym zakresie charakter glottodydaktyczny, jej Autor w sposób bardzo zwięzły podejmuje dyskusję z pracami na temat języka polskiego jako obcego, drugiego i odziedziczonego. Aby lepiej zaprezentować kontekst edukacyjny Ukraińców uczących się polszczyzny należało szerzej uwzględnić koncepcje i rozwiązania dydaktyczne w zakresie uczenia się i nauczania naszego języka jako obcego i drugiego.

Wśród opisywanych polskich koncepcji teoretycznych i metodologicznych w zakresie kontaktów językowych zabrakło mi ostatnich opracowań Anny Zielińskiej z Instytutu Slawistyki PAN. Autorka ta wprawdzie jest cytowana, ale jej ostatnie opracowania na temat kontaktów polsko-niemieckich już nie. W rozprawie nie znajdujemy także ważnych, przede wszystkim z perspektywy przyjętych rozwiązań metodologicznych, prac Elżbiety Mańczak-Wohlfeld z UJ, która od wielu lat zajmuje się badaniami polsko-angielskich kontaktów językowych, a w roku 2007 opublikowała na ten temat monografię, stanowiącą ich syntetyczne podsumowanie.

Sugerowałbym także znaczne rozbudowanie tytułów i podtytułów poszczególnych części pracy. Znaczna część zaproponowanych obecnie sformułowań typu *Miejsca komunikacji i osoby interlokutorów*, biorąc pod uwagę ich poziom ogólności, w żaden sposób nie oddają zawartości poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów rozprawy. Analiza spisu treści zawierającego tego typu ubogie sformułowania znacznie utrudnia orientację w rozprawie oraz właściwe odczytanie autorskiej wizji koncepcji opracowania.

Stanowiąca najsilniejszy jakościowo element pracy prezentacja projektu empirycznego, wymaga pewnego dopracowania i uzupełniania. Mam tutaj na myśli przede wszystkim szersze i bardziej szczegółowe podzielenie się z czytelnikami pracy przyjętymi rozwiązaniami metodologicznymi. Choć projekt badawczy jest dość rozbudowany, prezentacja koncepcji badań empirycznych jest bardzo uboga i enigmatyczna. Autor podaje punkty odniesienia, które stanowiły inspiracje dla zbudowania własnego modelu postępowania metodologicznego. Ów model jednak nigdzie nie jest w solidny sposób zaprezentowany. Można go oczywiście odczytać z układu podrozdziałów tej części pracy, ale tego typu postępowanie nie może zastąpić koncepcji autorskiej. Sugeruję i proszę o dopisanie podrozdziału zawierającego postulowane wyżej treści. Pod względem metodologicznym doceniam próbę powiązania analiz ilościowych trójjęzyczności z dociekaniami jakościowymi poświęconymi procesowi stawania się osobą trójjęzyczną. Te dwie części badań nie zostały jednak ze sobą we właściwy sposób połączone. O fakt ten, jeszcze raz obwiniam brak czytelnego całościowego modelu przyjętych rozwiązań metodologicznych, który doprowadziłby Autora pracy do głębszej refleksji metodologicznej i bardziej przejrzystej prezentacji badań w zredagowanym opracowaniu.

Przyjęty sposób analizy i interpretacji wyników badań zamieszczonych w rozdziałach empirycznych jest właściwy. Tu i ówdzie brakuje mi jednak bardziej rozbudowanych podsumowań i komentarzy odautorskich, które w znaczący sposób mogłyby podnieść poziom prowadzonej dyskusji wyników.

Powyższa uwaga odnosi się również do wniosków zamieszczonych w podsumowaniach rozdziałów teoretycznych oraz w podsumowaniu całej pracy. Za mało w nich Autora pracy.

Pod względem formalnym rozprawa została opracowana dość starannie i jest dobrze zredagowana. Czasem pojawiają się jednak nieliczne błędy językowe w postaci niezręczności stylistycznych i ortograficznych. Czytając pracę poprawiałem je na bieżąco. Moje poprawki chętnie udostępnię Autorowi do wglądu.

Powyższe uwagi nie stanowią przeszkody w wydaniu pozytywnej opinii końcowej o pracy. Należy je traktować jako głos w dyskusji nad dotychczasowym warsztatem naukowym Badacza. Wypływają one ze szczerej chęci jego dalszego udoskonalenia, nie pomniejszając w żaden sposób wartości merytorycznej rozprawy.

Podsumowując, przyjmuję przedstawioną dysertację mgr. Pavlo Levchuka i stwierdzam, iż spełnia ona wymogi stawiane rozprawom doktorskim w świetle art. 13 ust. 1 ustawy o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. Opowiadam się za jej dopuszczeniem do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim. Opowiadam się także za publikacją rozprawy, która z pewnością okaże się ważnym opracowaniem z zakresu lingwistyki kontaktów językowych i multilingwizmu.

Przemysław E. Gębal